

ТРЕТА ЧАСТ. БЪЛГАРИЯ В ЕС – ПЕРСПЕКТИВИ И ПРОБЛЕМИ

ГРАНИЧНИ ТЕРИТОРИИ, ГРАНИЧНИ ХОРА: БЪЛГАРИТЕ МЮСЮЛМАНИ И НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ

проф. д-р Милена БЕНОВСКА-СЪБКОВА, д.и.н.,
Нов български университет

доц. д-р Илия НЕДИН,
Югозападен университет „Неофит Рилски“

Prof. Milena BENOVSKA-SABKOVA, Dr. Sc. (Econ.)
New Bulgarian University

Assoc. Prof. Iliya NEDIN, PhD
Southwestern University “Neophyte Rilski”

Резюме: „Граничната среда“ се характеризира освен с контрола на националните държави върху собствената им територия, също така и с „отделеност и другост, т.е. да бъдат културно различни от сърцевината на мнозинството от населението“; области на териториални и международни конфликти, но и на приспособяване чрез културната си хетерогенност и ролята им като зони на миграция. Освен като бариери, границите могат да бъдат характеризирани и с метафората на „моста“, който свързва и способства за преминаването на хора и тяхната свързаност; стимул върху търговията и потока на стоки.

Текстът се опира на теренни проучвания по българо-гръцката граница в районите на Златоград и Гоцеделчевско. Разгледани са следните въпроси: държавните граници на България и Гърция като средство за контрол на териториите и хората по време на социалистическия период; причините за третирането на българите мюсюлмани като заплаха за националната сигурност на както на България, така и на Гърция през периода 1944-1989; промяната във функционирането на границите и възприемането на крайграничните територии по-скоро като мост на икономически и културен обмен по време на постсоциализма; границата като мост и пространство на икономически и културен обмен след 2010 г.

Ключови думи: граница, българи мюсюлмани, идентичност, Златоград, национална сигурност.

Summary: "Border environment" is characterized by control of national states on their own territory, also by "separateness and otherness, i.e. to be culturally different from the core of the majority of the population"; areas of regional and international conflicts, but also of adapting through their cultural heterogeneity and their role as areas of migration. Besides being barriers, boundaries can be characterized with the metaphor of the "bridge" that connects and enables the passage of people and their connectivity, incentives on trade and flow of goods.

The text is based on field research along the Bulgarian-Greek border in the regions of Zlatograd and Gotse Delchev. The following issues are addressed: the state borders of Bulgaria and Greece as a means to control the territories and people during the socialist period; the reasons for the treatment of Bulgarian Muslims as a threat to the national security of both Bulgaria and Greece during the period 1944-1989; changes in the functioning of borders and perception of border areas rather as a bridge of economic and cultural exchange during post-socialism; border as a bridge space of economic and cultural exchanges beyond 2010.

Keywords: border, Bulgarian Muslims, identity, Zlatograd, national security.

Увод

Основните цели на настоящата работа са да изследва значението на границата и граничността, първо, за определянето на държавните политики спрямо българите мюсюлмани и, второ, за въздействието върху идентичностите на тази част от българското население. В теоретично отношение анализът се опира на литературата върху “border studies“, която очертава както властовите, политически и институционални аспекти на границата, така и ролята на последната като стимул за развитие на специфични културни практики.¹ „Граничната среда“ (Martinez 1994: 8-14) се характеризира освен с контрола на националните държави върху собствената им територия, и с „отделеност и другост, т.е. да бъдат културно различни от сърцевината на мнозинството от населението“; области на териториални и международни конфликти, но и на приспособяване чрез културната си хетерогенност и ролята им като зони на миграция (Ibid.; Donnan, Wilson 1999: 5). Освен като бариери, границите могат да бъдат характеризирани и с метафората на „моста“, който свързва и способства за преминаването на хора и тяхната свързаност; стимул върху търговията и потока на стоки (Alvarez 2012: 32-37).

Текстът се опира на наши теренни проучвания по българо-гръцката граница основно в района на Златоград; като контролни данни служат наблюдения от Гоцеделчевско, община Сатовча. В какво се изразява влиянието българо-гръцката граница в живота на хората от Златоград? Как се променя това влияние в различни исторически периоди? Това са основни изследователски въпроси, които се задават в тази работа. Теренното проучване в Златоград е извършено от 2004 до 2014 г. включително, чрез пет пътувания, всяко с продължителност от около седмица. По време на престойте ни в Златоград проведохме наблюдения и в „помашките“ села на гръцка територия. Работата в Гоцеделчевско е в началната си фаза; в този район са проведени три кратки пътувания между 2011 и 2016 г. Приложени са етнографски методи, включително повече от 30 автобиографични интервюта и множество неформални интервюта; проучени са писмени извори.

Нека припомним, че понастоящем българите мюсюлмани обитават предимно планински региони в шест балкански страни: България, Гърция, Турция, Македония, Албания и Косово (Георгиева 1998: 287). Най-големият и компактен анклав от българи

---

¹ За тенденциите в антропологичната литература, посветена на границите и граничността, вж. Вуков 2013: 186-190. Вж. Също Лулева 2006.

мюсюлмани се намира в България, предимно в Родопите; южната част на същата планина е населена, впрочем, от помаците в Гърция. В текста по-нататък става дума предимно за българите мюсюлмани в България; използваме названието „помаци“, когато става дума за хората от на селата, разположени днес на гръцка територия в близост до Златоград, в съответствие с начина, по който те се самовъзприемат и представят. Българският произход на българите мюсюлмани, приеман аксиоматично въз основа на езика, включително и от автори извън България², се оспорва в турската и гръцката историография³, респективно – и чрез малцинствените политики на двете страни. В отговор на натиска, упражняван десетилетия наред от националната държава върху тях, българите мюсюлмани в България реагират с колебания и нестабилност на колективните и индивидуални идентичности.

Причините да изберем Златоград като място на нашите наблюдения са две: разположението на града непосредствено до българо-гръцката граница (променяна многократно от началото на XX век насам); и протичащите в този град напреднали процеси на преодоляване на колебливите идентификации и възприемане на българска идентичност. Последната тенденция е твърде слабо проучена; обемистата и непрекъснато увеличаваща се научна литература⁴ до голяма степен пренебрегва тези процеси, поради възприетия от мнозинството автори виктимизиращ подход.

Българо-гръцката граница 1912-1989 г.: контрол на териториите и хората

По време на османското владичество Златоград (Даръ Дерѐ) и неговият хинтерланд претърпяват административни промени. През втората половина на XIX век Даръ-дере е център на *кааза*⁵, чиито очертания и население многократно се променят. Към 1882 г. това е единственият град в *каазата*, разположен е в нейния център и е единственото селище, обитавано от малък анклав българи-християни в съжителство с българи мюсюлмани („помаци“). По това време каазата обхваща обширен район от 96 села, населени с българи мюсюлмани и български турци. В следствие на османски административни реформи, каазата е разделена на две: Даръ-Деренска и Джебелска. През 1888 г. Даръ-деренската кааза е вече по-малка: тя обхваща 57 села с население от общо 21 174 души (Шишков 1892: 4, 5).

В съответствие с националистическите амбиции на България и Гърция и военните конфликти между тях, границата е силно оспорвана и нееднократно прекроявана през XX век, с политически и военни средства. Нейният най-оспорван и променен сегмент е разположен именно в региона между Златоград (България) и Ксанти (Гърция) и тези промени са оставили значими следи върху населението на града и региона. След двете

---

² За последното вж. Brunnbauer 2001: 42.

³ Аргументацията е по-скоро политическа и не толкова - научна. Официалните турски тези приписват тюркски и/или турски произход (от хуните, аварите, куманите, печенезите и др.) на българите мюсюлмани (вж. напр. Гюниен 2013: 57; Turan 1999: 69-83). Критичен обзор по въпроса вж. у Valikci 1999: 51-58). Сближаване с някои тези на турските автори се открива у българския автор Георги Зеленгора (2013). Относно гръцката теза за произхода на помаците от славянизирани траки вж. Brunnbauer 2001: 49.

⁴ На българите мюсюлмани („помаци“) е посветена обширна и все по-разрастваща се литература. За преглед на заглавията вж. Vepovska-Sabkova, Nedin 2016: 68-69. Сред новите заглавия бихме отбелязали Ghodsee 2010; Троева 2011; Иванова 2013; Петкова 2015.

⁵ Кааза – околия (тур.).

Балкански войни Златоград се присъединява към българската държава, заедно с други части на Родопската област; в *казата* влизат вече градът и 28 села (от двете страни на днешната българо-гръцка граница) с общо население от 16 990 души (Милетич 1918: 295). През 1912 г. населението на града Даръ-дере се е състояло от 120 семейства на българи християни и 200 семейства на „помаци“ (Пак там: 295).

Даръ-дере се превръща в граничен град едва след края на Първата световна война, когато българо-гръцката държавна граница разцепва на две територията и населението на някогашната *казата*; южната ѝ половина попада в територията на Гърция, а Даръ-Дере се превръща в гранична територия. По време на Втората световна война (през периода 1941-1944 г.) българските войски окупират териториите на Западна Тракия в Гърция (Йончев 1993). Това води до следваща промяна на границите, която през този период не преминава край Златоград.

След края на Втората световна война, при социализма (1944-1989) зорко охраняваната гранична бразда между България и Гърция се намира в непосредствена близост до Златоград. Това е и геополитическа граница на конфронтацията между НАТО и Варшавския договор по време на Студената война.⁶ Годишите от заключителната фаза на Втората световна война (1944-1945) до сключването на Парижкия мирен договор (1947 г.) са белязани от безпрецедентно напрежение и конфронтация между Гърция и България, свързани и с гръцки териториални претенции към България.⁷ В този контекст трябва да се разбират и драконовските мерки за охраната на южните граници (с Гърция и Турция), предприети от следвоенните правителства на България. Тази политика е пряко ръководена и надзиравана от Съветското командване в България, особено през първите години след Втората световна война. Структурите на Държавна сигурност са включени в и са част от контрола над сигурността на границата, заедно с Гранична милиция (съществувала два месеца през 1946 г.), а от 8.10.1946 г. – с Гранични войски.⁸ През 1946 г. е очертана „забранената погранична зона“, достъпът до която е силно ограничен, а движението на местните жители – следено и контролирано⁹. Дълбочината на тази зона е определена по същото време на 25 километра навътре в територията на страната – за българо-гръцката и българо-турските граници¹⁰ и 10 километра – за българо-югославската граница.¹¹

⁶ Относно охраната на българските граници при социализма вж. Вуков 2013.

⁷ За гръцките териториални претенции към България вж. архивни документи: Меморандум на българския народ през Втората световна война, 1946 г. [б.м.] – Централен държавен архив (по-нататк: ЦДА), ф. 146Б, оп. 5, а.е. 480, 12-16; Доклад за възраженията на Министерството на войната по отношение на военните клаузи, репарациите и реституциите, предвидени в проекто-договора за мир с България [б.м., б.д.]. – Държавен военно-исторически архив (ДВИА), ф. 9, оп. 4, а.е. 38, л.245-248, 252-256.

⁸ Вж. Проект за закон за граничната охрана, август 1946 г. – Държавна сигурност и гранични войски 2014: 51-54.

⁹ Окръжно № 4344 – П, за следене движението на населението в граничните зони. София, 5.10.1950: „за да се следи движението на населението в граничните зони, [...] е въведен режим на пътуване с открити листове в граничните зони, за всички български граждани без изключение“. - Държавна сигурност и гранични войски 2014: 237.

¹⁰ По-късно дълбочината на граничната зона е претърпяла нееднократни промени: Държавна сигурност и гранични войски 2014: 5.

¹¹ Окръжно № 1713 на Министерството на войната, 18.07.1946 г., София: „В изпълнение решението на Съветското Командване в България се създава забранена погранична зона, - 25 километра за българо-турската и българо-гръцката граница и 10 километра за българо-югославската граница.“ Движението

Някогашният естествен родопски хинтерланд е разполовен от граничната линия между България и Гърция, по-непропусклива от когато и да било. Това осезаемо засяга българите мюсюлмани: граничните съоръжения разделят и изолират едни от други довчерашните съседи и роднини в продължение на четиридесет и пет години. Планинското обитаване на българо-мюсюлманските анклави определя зависимостта на традиционния им поминък – полу-номадското скотовъдство – и изхранването им от равнините край Бяло море. Държавната граница, установена след Балканската война през 1912 г., разкъсва тази природно-географска цялост. В конкретния случай на Златоград, това кризисно разделение настъпва след Първата световна война, когато там се разполага българо-гръцката граница. Така през второто десетилетие на XX век икономическото положение на българо-мюсюлманското население рязко се влошава. След 1944 г. в условията на най-строг строг граничен контрол тези процеси се задълбочават. Към края на 1940-те години едрото скотовъдство е в упадък и изхранването става проблематично.¹² За тежката бедност и полугладното съществуване на мюсюлманските селски семейства и в края на 1950-те години в района свидетелстват и наративи, представени от Кристен Годзий (Ghodsee 2010: 38).

Близостта на българите мюсюлмани до държавните граници и до границата на Студената война е и едно от обясненията за набеязването в края на 1940-те години на това население като първостепенна заплаха за националната сигурност както на България, така и на Гърция. Повод за това дават и организирани нелегални въоръжени групи от българи мюсюлмани през периода 1944-1950 г., най-вече от най-близките до границата с Гърция села в Западните Родопи (Гоцеделчевско). Тези групи (свързани и с гръцките тайни служби) прекосяват границата от двете ѝ страни и са въввлечени в подривна антикомунистическа дейност или бандитизъм на българска територия (Груев 2003: 75-91). В тях участва сравнително малък брой хора за кратък период от време: 80 души, подкрепяни от още 94 души техни помагачи според Вучков (2011: 276). Съществуването им обаче е сред аргументите за провеждането на политика за депортации на българи мюсюлмани (основно между 1948-1950)¹³ от граничните райони към вътрешността на страната (Бюксеншютц 2000: 95-96; Груев, Калъонски 2008). Освен съмнението в лоялността на българите мюсюлмани към държавата, влияние оказва и сталинската политика на депортации в Съветския съюз, приложена и от тогавашното българско правителство (Груев, Калъонски 2008).

Заедно с това, няколко години по-късно граничното положение на Златоград се превръща във фактор за относително успешно развитие на местната икономика и градоустройство, както и за сближаването между българите мюсюлмани и християните

на чуждестранни граждани в тази зона се допуска с разрешение на Съветското Командване в България, а на българските граждани – с „открити листове“ (разрешителни), издавани от териториалните подразделения на Министерството на вътрешните работи. При отсъствието на такива документи пътуващите трябва да бъдат „задържани“, т.е. арестувани, а освобождаването им става по определена процедура. - Държавна сигурност и гранични войски 2014: 40-41.

¹² Вж. Бюксеншютц 2000: 72. Този проблем е отбелязан обаче много по-отдавна от българските служби за сигурност, вж.: Доклад по някои въпроси и препоръки, свързани с укрепването и охраната на границата, адресиран от Министъра на вътрешните работи. 4.11.1947 г., София. Подписан от генерал майор [Йонко] Панов. - Държавна сигурност и гранични войски 2014: 61.

¹³ Тази политика е обмислена, планирана и подготвена по-рано, както показват три секретни документа от 1946 г. - Държавна сигурност и гранични войски 2014: 35-37.

в града. Последното се дължи на осезателното повишаване на стандарта на живот по време на социализма, когато Златоград е бил благоприятно повлиян от политиките за насърчаване развитието на граничните региони, както и от развитието на миннодобивна промишленост в района от 1950-те и особено – от 1960-те години насам. Съвместната работа в социалистическите предприятия, специфичната култура на малкия балкански град, повишаването на образователното равнище сред българите мюсюлмани, налагането чрез атеистичната политика на светски манталитет и ценности – всичко това води до намаляване на културните различия и сближаване между християнското и мюсюлманското население на Златоград по време на социализма. С повишаването на жизнения стандарт на населението се появява и възприятието на исляма и мюсюлманската идентичност като по-малко престижни и обратно – християнската българска идентичност – като „модерна“ и по-престижна. Златоград е един от най-ясните примери за напреднал процес на приемане на българска идентичност сред българите мюсюлмани – тенденция, характерна като цяло за Средните Родопи. Това е засвидетелствано и от официалната статистика през 2011 г. (от 5271 души, самоопределили се в град Златоград по етнически признак, 5185 са заявили българска принадлежност)¹⁴. Ориентацията към българска идентичност сред мюсюлманите в града намира израз в религиозна конверсия от ислям към православно християнство (по-подробно вж. Benovska-Sabkova, Nedin 2016: 74-75).

Тук е уместно да се отбележи контрастното състояние на друг граничен родопски район – този на община Сатовча в Западните Родопи, където подобни политики при социализма са по-малко успешни и днешното икономическо положение е по-неблагоприятно в сравнение със Златоград. Закономерни са в този смисъл и религиозните напрежения в района на община Сатовча, проникването на влияния от Саудитска Арабия и Йордания и съответното формиране на малки групи от ислямски духовници, заподозрени в проповядването на радикален ислям.

„Помаците“ в Гърция обаче също са третирани като сериозна опасност за националната сигурност и на Гърция през XX век и до днес. Причините за това са политически и не на последно място са свързани със спецификата на гръцката национална доктрина и осъществяването на гръцкия национален проект. След „гръцката катастрофа“ от 1922-1923 г., изселването на около 1,2 милиона гърци бежанци от Мала Азия след поражението на Гърция във войната ѝ с Турция (1919-1922) и изселването на около 350 хиляди етнически турци и/или мюсюлмани от Гърция в Турция, се променя етническият състав на северногръцките региони. Малоазийските гръцки бежанци са заселени главно на територията на Северна Гърция, от където преди това са прогонени големи маси етнически българи, основно след Първата световна война (Hirschon 1998: XVI; Hirschon 2008: 14, 17). Така етническата пъстрота на региона е редуцирана, балансът между различните национални и етнически групи е променен в полза на гръцкото население (Hirschon 2008: 16-17) и според мнението на някои гръцки изследователи, „така нареченият „македонски въпрос“ е разрешен“ (Kitromilides 1992).

---

¹⁴ Население 2011. Национален статистически институт. - <http://www.nsi.bg/census2011/pagebg2.php?p2=175&sp2=190>. Достъп: 1.08.2013.

В този контекст съществуването на компактен анклав от мюсюлмани с българско потекло в непосредствена близост до границата с България се възприема като заплаха за сигурността на гръцката държава (Grigoriadis 2008: 25). Това обяснява рестриктивните гръцки политики спрямо „помаците“ в граничния регион, включително и след края на Студената война. Едно неизчерпателно изброяване включва асимилационни стратегии чрез ограничения на образователните и културни права; „вечерен час“ и ограничения за придвижване – със специално разрешение; законови предпоставки за загуба на гръцко гражданство при определени условия (дискриминативният член 19 от Кодекса за гръцката националност – Grigoriadis 2008: 25); трудности при придобиване на земя, както и получаването на лицензи и разрешения (вж. Grigoriadis 2008: 24-31; Brunnbauer 2001: 48-51). Закономерно, този граничен участък на Гърция е белязан днес от остра форма на икономическа и социална маргинализация (Grigoriadis 2008: 25) и е в напреднал процес на обезлюдяване. Не става дума само за политика, целяща промени в идентичността чрез задължителното изучаване на турски език в училище, но и за драстичната икономическа неразвитост и безработица в региона. Разговорите с хората там свидетелстват за осезателен процес на индивидуални преселвания, включително и през последните години, от граничните гръцки помашки села към вътрешността на Гърция или в Турция. При първото ни посещение в село Медуса/Мемково през 2012 г., в местното училище учеха две деца; две години по-късно училището беше закрито.

Границата след 1989 г.: от бариера към мост?

След края на Студената война българските гранични съоръжения се възприемат в България като излишен рецидив от доскорошното минало и са демонтирани през 1990 г.¹⁵ Скоро след това обаче, под влияние на миграционния натиск от страна на силно обедняващите балкански съседи (от Албания, България, Румъния – вж. Lauth-Vacas 2002: 197-208), българо-гръцката граница се превръща в асиметрично пространство на контрол и ограничения на мобилността от гръцка страна. Както и в други страни-членки на Европейския съюз, увеличаването на транснационалния поток от хора, пресичащ границите, се възприема от гражданите на по-облагодетелстваната страна (в случая – Гърция) като риск за нейния суверенитет (Parizot 2016 forthcoming). Българо-гръцката граница функционира като мембрана през 1990-те години: възпираща спрямо икономическите мигранти, насочени към Гърция, но в същото време – пропусклива спрямо движението на гръцки граждани и капитали към България.

Присъединяването на България към ЕС през 2007 г. не променя съществено рестриктивната гръцка политика относно пропускливостта на границата. Въпреки новия статут на България в ЕС и въпреки официалните българо-гръцки преговори за откриване на нови контролно-пропускателни пунктове между двете държави, такъв пункт при Златоград-Термес се открива едва на 15.01.2010 г. (Незнакомова 2010). Нежеланието на гръцката страна за откриване на контролно-пропускателен в района на

---

¹⁵ Заповед на Министъра на вътрешните работи, за снемането на електросигнализационните заграждения на западната граница и изменение на съдържанието на задачите, изпълнявани от Гранични войски. София, [1990]. – *Държавна сигурност и гранични войски 2014*: 1180-1182.

Средните Родопи в края на 1990-те и началото на новото хилядолетие е добре представено от Улф Брунбауер :

“Осъзнаването от гръцкото правителство на „опасността“ от неконтролирани контакти между гръцките и българските помаци е най-добре показано чрез дългогодишните разправи относно отварянето на граничен контролно-пропускателен пункт в Средните Родопи. Понастоящем, има само два гранични пункта за преминаване между България и Гърция, единият – в най-западната част на общата граница, другият – на най-източната. Така дългата граница през Родопите не може да бъде законно прекосена където и да било. [...] Но въпреки разговорите и преговорите от началото на 1990-те години, при подчертаната неохота на гръцката страна. Икономическите загуби са значителни, особено за България, която се надява да развива местния туризъм и производство чрез откриването на граничен пункт. Но гръцкото правителство, особено местните власти, изглеждат уплашени от възможните контакти между помациите от двете страни на границата“ (Brunnbauer 2001: 60, note 83).

Политиката на дискриминация и рестрикции, водена от гръцките институции спрямо жителите на този исторически оспорван регион, се превежда и на „езика“ пътя. Отношението към пътя, пресичащ границата край Златоград-Термес, е асиметрично, подобно на албано-гръцката граница. Страната, за която комуникацията е по-желана, осигурява удобен път, за разлика от съседа си отвъд границата. В случая с гръцко-албанския граничен регион, привилегированата част от пътя е на територията на Гърция. Що се отнася до границата при Златоград-Термес, българската страна, за която тази транспортна връзка е дългоочаквана и желана, е осигурила в участъка на своя територия удобен път, макар на планински терен. Това поощрява пътуването. Обратно, пътят в гръцкия си участък, макар и нов, е застрашително тесен и криволичещ и движението по него се осъществява бавно. Той „целенасочено е изграден така, че да е неудобен и дори опасен. В продължение на седем километра пътят е много тесен, много стръмен и с възможно най-остри и необезопасени завой“ (vesti.bg 2013).

Едновременно с това е въведена забрана за пътуване на автобуси и автомобили над два тона на гръцка територия още при откриването на граничния пункт през 2010 г. Тя е нееднократно променяна след това, включително и след протестни действия от страна на местната общност в Златоград през май 2013 г. (econ.bg 2010; vesti.bg 2013). Така се ограничават пътуванията в тази част от гръцката държавна територия. Въпреки всичко, 130 хиляди автомобили са преминали през граничния пункт Златоград-Термес още през първата година след откриването му, а местните гръцки и български власти съобщават за оживление на търговията и туризма в двете страни (Маринов 2011).

След 2010 г. границата, придобила пропускливост, се превръща в мост: за движение на хора от двете ѝ страни и за взаимно полезен икономически обмен, макар и в скромен мащаб. Както отбеляза един златоградски събеседник в интервю, проведено през 2014 г., мюсюлманите от селата на гръцка територия си връщат по този начин достъпа до „естествения“ си градски център. Техните посещения раздвижват търговията в Златоград. Мъже от Медуса (Мемково) споделиха с нас в разговори през 2012 и 2013 г. задоволството си от отварянето на границата, което им позволява да купуват по-евтини строителни материали от Златоград: *„Добре че я отвориха, пооправихме си къщите“*. По време на посещения от хиляди туристи *Празник на*

родопското чевърме на 4 май 2014 г. в Златоград сред множеството се виждаха и познати лица от Мемково.

Местните жители – български или гръцки граждани – всекидневно пресичат границата в двете посоки, в усилията си да търсят решения на всекидневни проблеми, за икономическо сътрудничество, за споделени празници или за развлечение. Движението от Златоград към Гърция довежда също и до привличането след 2010 г. на български туристи (включително и от вътрешността на България) към слабо развити до 2010 г. туристически дестинации по близкото беломорско крайбрежие на Гърция (Керамоти и Миродато).

Изводи

Граничността, разбираана в пряк и в преносен смисъл, е основна характеристика на българите мюсюлмани в компактно обитавания от тях регион на Родопите, разделен от държавната граница между България и Гърция през по-голямата част от XX век и до днес. Тази двойна граничност, географска и културна, определя и начина, по който това население е възприемано от националните държави, в които живее. Обитавайки области край исторически оспорвана (включително с военни средства) граница, българите мюсюлмани в България и помаците в Гърция са възприемани като заплаха за националната сигурност на двете държави.

Българо-гръцката граница край Златоград има сериозно влияние върху живота на населението от двете ѝ страни. Силно оспорвана, тя разделя за няколко десетилетия през XX век региона на Родопите. Тя разкъсва икономическите връзки в него и след 1918 г., разрушавайки пастирската икономика на българите мюсюлмани в България. Бедност и проблеми с изхранването бележат живота им от края на Първата световна война почти до края на 1950-те години.

Държавната българо-гръцка граница превръща еднородното някога мюсюлманско население в трансгранична общност, като я разцепва чрез почти пълната си непроникливост, особено след 1944 г. Изолацията на мюсюлманското население в пограничните гръцки села - както спрямо българската част на хинтерланда, така и от вътрешността на гръцката територия - довежда до формирането на две общности. Последните имат общ произход и са сходни в езиково и културно отношение, но с различия в стратегиите за самоопределение. Докато повечето българи мюсюлмани в Златоград заявяват българска идентичност, то изолацията и гръцките асимилационни политики са повлияли при формирането на други, различни стратегии сред съседите им на юг от граничната бразда. Разграничаването от българската държава е най-видимата такава стратегия. То се изразява в подчертаване на своята различност, като например определянето на своя език като „помашки“. В този смисъл границата край Златоград съвсем до скоро (до 2010 г.) не само разделя в пространствено и политически, но и диференцира в културно отношение еднородното някога население.

Свойството на границите да се превръщат в мост се осъществява край Златоград след отварянето на граничен пункт през 2010 г., чрез съживяване на търговията, напредък на туризма, трансграничното сътрудничество, а и чрез възобновяване на всекидневното общуване между хората от двете страни на граничната бразда. В

миналото разрушена, общността на хората от един планински регион в югоизточната периферия на Европа се възобновява за контакти и ново сътрудничество.

Използвана литература:

1. *econ.bg* 2010: Открихме нов граничен пункт с Гърция. – *Econ.bg*, 15.01.2010. - [www.econ.bg/Новини/Открихме-нов-граничен-пункт-с-Гърция_\[.a_i.175896_at.1.html](http://www.econ.bg/Новини/Открихме-нов-граничен-пункт-с-Гърция_[.a_i.175896_at.1.html).
2. *vesti.bg* 2013: През ГКПП Златоград и пиле няма да прехвъръкне... – www.vesti.bg/23.05.2013. Достъп: 1.12.2015.
3. ДВИА – Държавен военно – исторически архив.
4. Държавна сигурност и гранични войски 2014: Документален сборник. Разширен вариант. София: Комисия за разкриване на документите и за обявяване принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия.
5. Маринов, Зарко 2011: 430 000 минали през ГКПП „Златоград-Термес“. – *Отзвук*, Смолян, 17.01.2011. Цит. по он-лайн версия на изданието: www.otzvuk.net/news/430-000-minali-prez-Zlatograd-termes. Достъп: 1.12.2015.
6. Население 2011: Национален статистически институт. - Население по общини, населени места и самоопределение по етническа принадлежност към 1.02.2011 година. - <http://www.nsi.bg/census2011/pagebg2.php?p2=175&sp2=190>. Достъп: 1.08.2013.
7. Незнакомова, Мария 2010: Откриваме с Гърция ГКПП Златоград-Термес. – 24 часа, 11.01.2010. - Цит. по онлайн версията на вестника: <http://www.24chasa.bg/Article.asp?ArticleId=339223>. Accessed 1.10.2015.
8. ЦДА – Централен държавен архив
9. Alvarez, Robert 2012: *Borders and Bridges: Exploring New Conceptual Architecture for (U.S.-Mexico) Border Studies*. – *Journal of Latin American and Caribbean Anthropology*. Vol. 17, № 1, 24–40.
10. Balıkcı, Asen 1999: *Pomak Identity: National Prescriptions and Native Assumptions*. – *Ethnologia Balkanica*, 3, 51-58.
11. Brunnbauer, Ulf 1999: *Diverging (Hi-)Stories: The Contested Identity of the Bulgarian Pomaks*. - *Ethnologia Balkanica*, 3, 35-50.
12. Brunnbauer, Ulf 2001: *The Perception of Muslims in Bulgaria and Greece: Between the 'Self' and the 'Other'*. - *Journal of Muslim Minority Affairs*, Volume 21, Issue 1, 39-61.
13. Donnan, Hastings, Thomas M. Wilson 1999: *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Berg. Oxford.
14. Ghodsee, Kristen 2010: *Muslim Lives in Eastern Europe: Gender, Ethnicity and the Transformation of Islam in Postsocialist Bulgaria*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
15. Grigoriadis, Ioannis 2008: *Europaenization of Minority Rights Protection: Comparing the Cases of Greece and Turkey*. – *Mediterranean Politics*, 13, № 1, 23-41.
16. Karagiannis, Evangelos 1997: *Zur Ethnizität der Pomaken Bulgariens*. Münster.
17. Karagiannis, Evangelos 2000: *The Pomaks of Bulgaria: A Case of Ethnic Marginality*. – In: Giordano, C. et al. *Bulgaria. Social and Cultural Landscapes*. University Press of Fribourg Switzerland, 143-158.
18. Hirschon, Renee 1998: *Heirs of the Greek Catastrophe: The Social Life of Asia minor Refugees in Piraeus*. Berghahn Books. New York-Oxford.
19. Hirschon, Renée 2008: *Consequences of the Lausanne Convention: An Overview*. – In: Hirschon, Renée (ed.) *Crossing the Aegean. An Apprial of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*. Berghahn Books, New York-Oxford, 13-22.
20. Lauth-Bacas, Jutta 2002: *Greece and its New Immigrants. Features and Consequences of the Recent Immigration to Greece*. – *Ethnologia Balkanica*, 6, 197-208.
21. Martinez, Oscar J. 1994: *Border People: Life and Society in the US-Mexico Borderlands*. Tucson, University of Arizona Press.
22. Parizot, Cédric 2016 [forthcoming]: *Les Murs en Méditerranée*. - *Dictionnaire de la Méditerranée*.
23. Turan, Ömer 1999: *Pomaks, their past and present*, *Journal of Muslim Minority Affairs*, 19, № 1, 69-83.
24. Бюксениютц, Улрих 2000: *Малцинствената политика в България. Политиката на БКП към евреи, роми, помаци и турци 1944-1989*. София, IMIR.

25. Вуков, Николай 2013: "На граничната бразда" – политики, практики, следи в паметта. – Български фолклор, № 2 186-216.
26. Вучков, Сергей 2011: Нелегални мюсюлмански групи в Западните Родопи през втората половина на четиридесетте години на XX век. – Балканистичен форум, № 1, 269-322.
27. Георгиева, Цветана 1998. Помаци – българи мюсюлмани. – В: Кръстева, Анна (съст.) Общности и идентичности. София, Петексон, 268-308.
28. Груев, Михаил 2003: Между петолъчката и полумесеца. Българите мюсюлмани и политическият режим (1944-1959). София, ИК Кота.
29. Груев, Михаил, Алексей Кальонски 2008: Възродителният процес. Мюсюлманските общности и политическият режим. СИЕЛА, София.
30. Гюншен, Ахмед 2013: Помаците като балканска общност и доказателства за турска принадлежност в разбиранията им за идентичност. В: Иванова, Евгения (съст.) 2013: Помаците: версии за произход и съвременни идентичности. София: Нов български университет, 46-60.
31. Зеленгора, Георги 2013: Идентичност на помаците в Турция. – В: Иванова, Евгения (съст.) 2013: Помаците: версии за произход и съвременни идентичности. София: Нов български университет, 61-72.
32. Иванова, Евгения (съст.) 2013: Помаците: версии за произход и съвременни идентичности. София: Нов български университет.
33. Йончев, Димитър 1993: България и Беломорието (октомври 1940 - 9 септември 1944 г.). Военнополитически аспекти. София, Дирум.
34. Лулева, Ана 2006: Общности и граници по Южното българско Черноморие. – Българска етнология, № 2, 45–54.
35. Милетич, Любомир 1918 Разорението на тракийските българи през 1913 г. София, Българска академия на науките. Държавна печатница.
36. Петкова, Елена 2015: Всекидневието на българките мюсюлманки в Средните Родопи. София, Гутенберг.
37. Троева, Евгения 2011: Религия, памет, идентичност. Българите мюсюлмани. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов”.
38. Шишков, Стою 1892: Няколко историко-археологически бележки за Даръдере и каазата и предания по изтурчването. – В: Родопски старини. Кн. 4. Материали из Даръдеренско. Пловдив, 12-13.